

УДК: 159.923.2 – 053.6.

ЛАВРІНЕНКО Віталій Анатолійович

асистент кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

У статті аналізуються особливості ціннісно-сміслової свідомості підлітків із неформальних об'єднань. Висвітлені результати теоретичного аналізу проблеми психологічних особливостей підлітків-неформалів, їх детермінації вступу до неформальних груп та специфіки ціннісно-сміслової свідомості молоді особистості. Проаналізовані результати емпіричного дослідження структурних та змістовних аспектів ціннісно-сміслової свідомості підлітків-неформалів, осмисленості життя ними. Описані прояви смисложиттєвої кризи досліджуваних та їх вираження у ставленні до феномену субкультури і власного «Я» молоді.

Ключові слова: *ціннісно-сміслова свідомість, особистісний смисл, смисложиттєва криза.*

Постановка проблеми. Неформальні об'єднання набувають великого значення в житті сучасних підлітків. Зростає кількість неформальних угруповань, у складі яких підлітки проводять час, засвоюють соціальні норми і правила, розширюють власний кругозір. Такі об'єднання часто набувають ознак одного з найважливіших складових компонентів соціального оточення, порівняно з сім'єю та колективом школи.

Важливість дослідження становлення ціннісно-сміслової свідомості підлітків витікає із картини психологічного становлення особистості у даному віці. Цей період складний і кризовий. Внаслідок активної комунікативної діяльності відбувається суттєве переструктурування всього психічного життя підлітка, формуються основні особистісні новоутворення

– почуття дорослості, самоствалення, рефлексія та осмислення життя.

Відповідно, комунікативний досвід підлітка внаслідок активної участі у діяльності неформальних угруповань впливає на його осмислення життя, визначає структурну організацію та змістовне наповнення його ціннісно-сислової свідомості [9]. Зокрема, розглядаючи активність неформальних об'єднань підлітків, можна говорити про специфіку сислового навантаження взаємодії в субкультурах (нарлативи у спілкуванні підлітків, унікальні для представників різних неформальних груп). Так, сукупність сислових настанов у ідеології агресивно спрямованих субкультур, яка значною мірою засвоюється підлітками і визначає їх нарлативи, суттєво відрізняється від сислових засад романтико-ексапістських неформальних рухів.

Отже, враховуючи системний характер розвитку молодої особистості та приймаючи до уваги цілісність картини становлення підлітків у сучасному суспільстві доцільно виділити ряд факторів, які визначають необхідність дослідження особливостей ціннісно-сислової свідомості підлітків із неформальних об'єднань та її залежності від взаємодії у даних утвореннях. Зокрема, актуальність даного дослідження визначається тим, що: 1) підлітковий вік є складним і кризовим періодом у становленні особистості; 2) міжособистісна взаємодія виступає процесом, у якому реалізуються та формуються основні особистісні новоутворення підліткового віку (у тому числі й якісна перебудова сислової сфери); 3) останніми роками у країнах всього світу збільшилась кількість неформальних молодіжних об'єднань та направленість їх активності; 4) в умовах сучасного суспільства істотно змінилися форми та змістовна направленість міжособистісної взаємодії підлітків (переважання спілкування у Інтернет-просторі, наявність нових тем для спілкування, підвищений інтерес до актуальних неформальних рухів тощо); 5) дослідження окремих аспектів психічного життя підлітків (самооцінки, особистісних рис, стилів поведінки у конфлікті тощо) не дає системного розуміння психічного життя молодої особистості, що важливо

для сприяння її гармонійному розвитку. Натомість, дослідження особливостей ціннісно-сміслової свідомості підлітків, як надситуативного регулятора активності, дає можливість інтегративно та цілісно розглянути процес становлення особистості підлітка.

Мета даної статті – проаналізувати психологічні особливості ціннісно-сміслової свідомості підлітків-неформалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми формування ціннісно-сміслової свідомості підлітків із неформальних об'єднань досліджувались багатьма психологами, хоча цілісне її вивчення на даний момент відсутнє. Зокрема, важливими у даному контексті є дослідження смислів та смислової сфери особистості, висвітлені у працях Б.Г. Ананьєва, К.О. Абульханової-Славської, Г.О. Балла, Б.С. Братуся, Б.В. Зейгарнік, К.В. Карпинського, О.М. Леонтьєва, Д.О. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна та інших. Так, смисл визначений Д.О. Леонтьєвим як універсальний базовий механізм свідомості і поведінки людини, основу її особистості [10]. Смисл людини визначається як різновид життєвої задачі, спосіб упорядкування свідомості, інтерпретація світу і життя в цілому. Поняття «смысл» розглядається у трьох аспектах: онтологічному, феноменологічному та діяльнісному. Найважливішим з них виступає онтологічний, де смисл розглядається в контексті життєвого світу та відношень суб'єкта [1,4].

Розуміння сутності смислів людини базується на принципі буттєвого опосередкування смислової реальності, що витікає із обумовленості смислу унікальним досвідом і біографією людини. При цьому смисл виступає складним явищем, що реалізується у таких структурах особистості як особистісний смисл, смислова настанова, мотив, смислова диспозиція, смисловий конструкт та особистісна цінність [6, 7, 8, 10].

Усі компоненти ціннісно-сміслової сфери молоді особистості (особистісні смисли, смислові установки, цінності тощо) інтегруються у їх ціннісно-смісловій свідомості. Даний

феномен досліджувався науковцями у контексті навчальної діяльності особистості. При цьому, Н.В. Дьяченко [5] та Ю.О. Баруліна [1] наголошують на тому, що ціннісно-сміслова свідомість особистості визначається як синтез глибинного мислення і предметного (істотного) мислення, які розглядаються як два феномени, що впливають один на одного. При цьому, у ціннісно-смісловій свідомості узагальнюється досвід особистості, окреслюється її розуміння явищ оточуючого світу.

Формування ціннісно-сміислової свідомості молодій особистості (за З.С. Карпенко [6]) відбувається шляхом засвоєння представлених у соціальному макросередовищі ціннісних ідеалів, які заломлюються через відповідні уявлення референтної для підлітка малої групи (у тому числі і неформальних молодіжних об'єднань), в яку той включений як учасник сумісної діяльності зі спільним для її членів ціннісно-мотиваційним ядром. Таке розуміння шляху формування ціннісно-сміислової свідомості суб'єкту відображає основні положення культурно-історичного підходу (Л.С. Виготський), згідно якого особистість є продуктом суспільних відносин.

Становлення ціннісно-сміислової свідомості в підлітковому віці відображає наявність вираженої смисложиттєвої кризи [8], яка виступає різновидом психобіографічної кризи і породжується об'єктивно існуючими протиріччями у пошуці та практичній реалізації людиною смислу життя (К.В. Карпинський [7]).

Ціннісно-сміслове усвідомлення себе молодими людьми окреслюється у формі наративів. Наратив – історія, розповідь, у якій особистість властивими їй способами структурує оточуючий світ (Й. Брокмейер, Р. Харре [3]).

При цьому, визначальна роль у становленні ціннісно-сміислової свідомості молодій особистості належить когнітивним процесам та мові, які перебувають під впливом соціокультурних дискурсів, що визначено за результатами ряду психологічних досліджень таких авторів як Б.С. Братусь, Й. Брокмейер, Ф.Є. Василюк, Б.В. Зейгарнік, В.П. Зінченко, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтєв, В.Ф. Петренко, Г.К. Радчук,

С.Л. Рубінштейн, Дж. Фрідман, Р. Харре, Н.В. Чепелева, Ю.А. Чернов.

Проблема специфіки неформальних груп та особистісних рис підлітків, що до них належать, висвітлена у працях З.Б. Абросімової, І.П. Башкатова, Т.А. Гаврилової, І.В. Олейника, І.П. Проніна, В.С. Собкіна, В.А. Сосніна, І.Ю. Сундієва [2, 4] та інших. У цих дослідженнях проаналізовані специфічні особливості, притаманні підлітковій неформальній взаємодії, закономірності появи, розвитку і функціонування неформальних груп, соціально-психологічні причини вступу до них та наслідки перебування підлітків у даних групах.

Особливу увагу авторів привертало вивчення мотивації вступу підлітків до неформальних угруповань [2, 4]. Узагальнення цих досліджень дозволяє виокремити такі соціально-психологічні детермінанти вступу підлітків до неформальних утворень: прагнення до самореалізації; засвоєння нових соціальних ролей; сімейні конфлікти; підліткова афіліація; протиставлення себе нормам формальної групи і конфлікти в ній [9]. Проте, не зважаючи на інтерес дослідників до цієї проблеми, питання формування ціннісно-сміслової свідомості підлітків із неформальних об'єднань залишається мало дослідженим.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на актуальність проблеми вивчення психологічних особливостей неформальних підліткових об'єднань, практичну значущість пошуку психологічних факторів їх функціонування, ми зосередили увагу на дослідженні особливостей ціннісно-сміслової свідомості підлітків із неформальних об'єднань, що і виступило метою нашого дослідження.

При цьому, на основі аналізу різних теоретичних підходів до цілісного та багатокomпонентного розуміння психічного складу особистості (Ю.О. Баруліна, Л.С. Виготський, Н.В. Дьяченко, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтьєв, Г.К. Радчук, С.Л. Рубінштейн) визначені основні особливості ціннісно-сміслової свідомості людини. По-перше, вона визначається як «вершина» у структурі

особистості, яка визначає напрямок її самореалізації у житті. По-друге, ціннісно-сміслова свідомість формується у процесі активної життєдіяльності особистості у соціумі за рахунок осмислення суб'єктом власного життєвого досвіду, де визначальна роль належить процесу мислення та закріпленню суспільного досвіду шляхом його інтерпретації через використання мови. По-третє, специфіка ціннісно-сміслові сфери особистості в інтегрованому вигляді проявляється у наративах – способах конструювання внутрішнього світу особистістю з урахуванням актуальних соціальних дискурсів (одним із головних чинників їх формування є ідеологія та норми субкультури).

Таким чином, ціннісно-сміслова свідомість особистості визначена нами як «вершинне», цілісне, інтегративне утворення особистості, яке відображає основні вектори непротирічного і структурованого осмислення людиною власного «Я» у вигляді смислових конструктів та наративів на основі інтегрування власного життєвого досвіду з урахуванням дискурсів соціального існування, що виражається у смисловій регуляції діяльності та життєздійснення.

При плануванні і організації дослідження ми керувалися вимогами валідності діагностичного інструментарію по відношенню до досліджуваної проблеми, усталеними у психологічній науці. Нами використані методики «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д.О. Леонтьєва; Методика межових смислів (Д.О. Леонтьєв); «Опитувальник смисложиттєвої кризи» (К.В. Карпинський) та якісне феноменологічне інтерв'ю з наративним аналізом. Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 120 підлітків (60 з яких входять до неформальних об'єднань і складають експериментальну групу та 60 підлітків, які не входять до неформальних груп і віднесені до контрольної групи) віком від 12 до 16 років.

Результати дослідження засвідчують, що підлітки з експериментальної та контрольної груп суттєво відрізняються за рівнем осмисленості життя. Так, для більшості (64%)

неформалів властиве переважання низького рівня осмисленості життя, дифузність смислових установок та їх непослідовність. Натомість, низька осмисленість життя та власної поведінки у соціумі зафіксована у меншості підлітків контрольної групи (28%). Їх поведінка також скеровується різними та непостійними смисловими настановами, а ставлення до дійсності відображає відсутність чіткої структури особистісних смислів.

Підлітки-неформали характеризуються менше диференційованими цілями в житті. Їм властиве орієнтування на відсутність життєвих цілей (69%), нелогічність життя, що дозволяє характеризувати їх як людей, що живуть сьогоднішнім або вчорашнім днем, гедоністів. Натомість, значній частині представників контрольної групи властивий високий рівень підпорядкованості життя певній цілі. Такі підлітки характеризуються наявністю в житті цілей у майбутньому (46%), які надають життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу.

Також, більшість підлітків із неформальних об'єднань характеризуються низьким рівнем осмисленості процесу життя (52%). Їм властиві переважно ознаки незадоволеності своїм життям у сьогоденні; при цьому, однак, осмисленості життя можуть надавати повноцінний сенс спогади про минуле або націленість на майбутнє.

Також, 71% підлітків-неформалів розцінює власне життя як не результативне. Вони не задоволені наявним у них комунікативним досвідом, відчувають негативні переживання та характеризуються ознаками вираженої смисложиттєвої кризи. Окрім цього, більшості підлітків із неформальних об'єднань властиве переважання локусу контролю «життя», тобто орієнтування у діяльності на ситуації та умови оточення. Вони характеризуються незрілими смисловими установками та особистісними смислами, які не спроможні регулювати їх життєдіяльність.

При цьому, серед представників контрольної групи зафіксована більш виражена тенденція до осмисленості процесу

життя та його результативності. Такі підлітки сприймають життя, як цікаве, емоційно насичене і наповнене змістом. Вони задоволені власним життям та позитивно до нього ставляться.

Для доведення статистичної значимості відмінностей у осмисленості життя підлітків експериментальної та контрольної груп використаний критерій χ^2 - Пірсона, емпіричні значення якого представлені у наступній таблиці.

Таблиця 1

Значення χ^2 - емпіричного за різними показниками осмисленості життя досліджуваними двох груп

Загальний показник осмисленості життя	Цілі в житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю - Я
14,253**	10,523**	13,924**	15,056**	8,985*

Порівнявши значення χ^2 - емпіричного з χ^2 - критичним, 5,991 ($p \leq 0,05$); 9,210 ($p \leq 0,01$) і $k=2$, можемо стверджувати про наявність вираженої статистичної відмінності за усіма показниками осмисленості життя підлітків-неформалів та молоді із контрольної групи. При цьому, нами зафіксовані відмінності між показниками загального рівня осмисленості життя, цілей в житті та його результативності й процесу на рівні статистичної значимості ($p \leq 0,01$), а за показником локусу контролю «Я» – на рівні статистичної значимості $p \leq 0,05$.

Особливості структури ціннісно-сислової свідомості досліджуваних представлені у таблиці 2. Як бачимо з таблиці, підлітки-неформали більш просто інтерпретують події свого життя, і, переважно, орієнтуються на невелику (1-2) кількість особистісних смислів у життєдіяльності. Натомість, підлітки контрольної групи характеризуються більш різноманітним ставленням до подій їхнього життя. Їх ставлення до дійсності

підкорюється 2-4 особистісним смислам, які виразилися у вигляді граничних категорій під час дослідження.

Таблиця 2

Показники структурованості ціннісно-сислової свідомості досліджуваних (середні значення)

Групи досліджуваних	К-сть граничних категорій	К-сть вузлових категорій	Індекс зв'язаності	Середня довжина ланцюгів	Продуктивність
експериментальна	2,08	1,64	0,67	8,44	19,55
контрольна	3,05	2,79	0,89	9,56	28,64

Підлітки із неформальних об'єднань у інтерпретації життєвих подій та вчинків інших людей проявляють дезорганізованість та порушення ієрархічності ціннісно-сислової свідомості. Їх особистісні смисли не завжди пов'язані зі смисловими установками у діяльності та спілкуванні, а вузлові категорії можуть мати характер «різноаспектності», «відірваності» від провідних смислів. Неформали мають більш спрощену систему ціннісно-сислової свідомості, їм властиве однобічне ставлення до подій оточуючої дійсності. При цьому, такі підлітки характеризуються більше спрощеною системою смислових конструктів, які лежать, як правило, в одному семантичному полі, що демонструє однобічне, іноді, дихотомічне, сприйняття життєвих подій та вчинків інших людей.

Натомість, представники контрольної групи характеризуються більш чітко вибудованою структурою смислової свідомості, зв'язаністю граничних та вузлових смислів. Їх відрізняє більш ускладнене ставлення до оточуючої дійсності, її опосередкування смисловими зв'язками. Вони характеризуються більш складною системою смислових конструктів, які поєднують у собі більш розгалужену

семантичну систему та дозволяють їм широкого та різноаспектно сприймати оточуючу дійсність.

Також, нами проведене дослідження змістовних аспектів ціннісно-сислової свідомості підлітків, що передбачало аналіз співвідношення смислових категорій рефлексивності, децентрації та негативізму серед досліджуваних. За результатами якісного аналізу нами визначено, що досліджувані обох груп однаковою мірою орієнтовані на інших людей, та характеризуються дещо знеціненим ставленням до власного «Я», яке не виступає смисловим центром світу. Також, досліджувані із обох груп однаковою мірою мало схильні до вживання рефлексивних категорій під час опису своїх життєвих смислів. Тобто, молоді люди розглядають своє життя в контексті життя інших людей і у взаємозв'язку з ними, а їх ставлення до себе та ціннісне осмислення власного «Я» формується під впливом оцінок оточуючих, які не завжди позитивні.

Підлітки обох досліджуваних груп характеризуються схильністю до децентрації у осмисленні життя (середнє значення за вибіркою становить 0,344), надання значення думці інших людей та нерозвинутими рефлексивними уміннями (0,112), що дозволяє стверджувати про відносну смислову спрощеність свідомості молоді. При цьому, неформали дещо більше орієнтовані на прояви негативізму під час осмислення життя (середнє значення по вибірці – 0,352 порівняно з показником у контрольній групі – 0,105), що базується у наявному їх негативному комунікативному досвіді, ніж інші підлітки, яким властиве переважання більш емоційно позитивних категорій та відсутність прагнення уникати якихось ситуацій, дій чи вчинків.

При цьому, нами зафіксовано, що неформали дещо більше орієнтовані на децентрацію у осмисленні свого життя. Вони дещо більше, ніж інші підлітки, у системі ціннісно-сислових орієнтацій проявляють прагнення до втечі від якихось дій, ситуацій, вчинків або переживань. Підлітки із неформальних об'єднань проявляють тим самим схильність до обмеження

будь-якої активності, що не викликана ситуативною необхідністю. Детермінація їх поведінки та соціальних контактів лежить поза їх свідомістю.

Для доведення статистичної значимості відмінностей у структурних та змістових компонентах ціннісно-сислової свідомості підлітків із двох досліджуваних груп використаний U-критерій Манна-Уїтні, емпіричні значення якого представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

**Емпіричні значення відмінностей у вираженості
структурних та змістовних індексів смислової свідомості
підлітків за U-критерієм Манна-Уїтні**

Структурні індекси					Змістовні індекси		
ГК	ВК	ІЗ	СДЛ	П	ІД	ІР	ІН
146	126*	158	135	122,5*	144,5	155,5	112,5*

Примітка. ГК – кількість граничних категорій, що продукували досліджувані, ВК – кількість вузлових категорій, ІЗ – індекс зв'язаності вузлових та граничних категорій, СДЛ – середня довжина смислових ланцюгів досліджуваних, П – продуктивність смислів досліджуваних, ІД – індекс децентрації, ІР – індекс рефлексивності та ІН – індекс негативізму.

Порівнявши значення U-емпіричного з U-критичним 127 ($p \leq 0,05$) та 105 ($p \leq 0,01$) можемо стверджувати про наявність статистично значимих відмінностей між підлітками двох досліджуваних підгруп за вираженістю індексів вузлових категорій, продуктивності та індексу негативізму на рівні статистичної значимості ($p \leq 0,05$). При цьому, за показниками індексів граничних категорій, зв'язку граничних та вузлових категорій, середньої довжини смислових ланцюгів, децентрації та рефлексивності статистична значимість відсутня.

Переважаючи особистісні смисли (самостійність (35% серед неформалів та 39% у контрольній групі), дружба (24% та 26% відповідно), незалежність від оточуючих (35% та 32% відповідно)) виражені серед представників обох досліджуваних підгруп практично рівною мірою.

Значно менше вираженими особистісними смислами підлітків виступають розуміння іншими, спілкування, необхідність відрізнятись від інших, дорослість, просто життя, єдність з іншими людьми, отримання задоволення, відповідальність за інших людей (при чому серед підлітків-неформалів даний смисл відсутній). Найбільші відмінності зафіксовані нами у вираженості таких особистісних смислів підлітків із двох досліджуваних груп, як розуміння іншими (відсоткова відмінність становить 11%), спілкування (15%), дорослість (16%), єдність з оточуючими людьми (9%) та відповідальність за інших людей (15%).

Найбільш виражені вузлові категорії, якими користуються підлітки під час осмислення життя мають загальну тенденцію до вияву в обох досліджуваних групах. Так, підлітки у процесі вибудовування смислових зв'язків своїх дій та вчинків переважно користуються такими смисловими зв'язками, як спілкування з друзями (21% в експериментальній групі та 27% в контрольній), бути єдиним з іншими (17% та 25% відповідно), доводити самостійність (17% та 24%), незалежність (16% та 24%), отримувати розуміння від оточуючих (15% та 19%), незалежність від батьків (15% та 21%), належність до групи (13% та 26%), сміливість у відстоюванні поглядів (13% та 25%).

Підлітки із неформальних об'єднань, як правило, характеризуються меншою кількістю вузлових категорій, що свідчить менша відсоткова вираженість смислів-зв'язок серед даної групи досліджуваних, порівняно з показниками контрольної групи. Це дає підстави стверджувати, що їм властива більш спрощена система ціннісно-смислової регуляції своєї поведінки та інтерпретації вчинків оточуючих людей, ставлення до життя. При цьому, представникам експериментальної групи властива виражена психологічна незрілість, порівняно з представниками контрольної групи.

Більшість (57%) підлітків-неформалів характеризується вираженими ознаками смисложиттєвої кризи. Вони схильні негативно оцінювати свої особистісні властивості, сприймати їх як перешкоди на шляху до життєвого успіху. При цьому

інтенсифікація та генералізація кризових переживань у підлітків провокує домінування негативних компонентів самоствалення. Таким досліджуваним властивий низький рівень осмисленості життя та наявність специфічних труднощів у смисловій регуляції і смислотворенні життєвого шляху. Підлітки сприймають своє життя як нудне, нецікаве, непродуктивне, безцільне, непослідовне і недостатньо організоване. При цьому, нами визначено, що переважна більшість досліджуваних із контрольної групи (52%) характеризується відсутністю смисложиттєвої кризи. Такі досліджувані схильні до успішного осмислення життя, у своїх вчинках керуються властивими їм смисловими настановами, які їх влаштовують та задовольняють.

Підлітки із двох досліджуваних груп по-різному осмислюють роль неформальної субкультури у житті молоді. Представники експериментальної групи оцінюють роль субкультури у їх осмисленні світу і житті за допомогою двох груп смислових конструктів. Першу із них можемо означити як смислові конструкти, що відображають позитивне значення субкультури у осмисленні життя підлітків. Другу групу смислових конструктів можемо назвати як такі, що відображають наявність психологічних проблем у стосунках із оточуючими. У даному випадку субкультура осмислюється підлітками як простір для компенсації нереалізованих прагнень та емоційної підтримки.

Натомість, серед представників контрольної групи значно частіше використовуються смислові конструкти, які характеризуються негативним, зневажливим та нейтральним оцінюванням ролі субкультур у житті молоді, що виражено у 35% досліджуваних.

Підлітки-неформали характеризуються менш вираженими смисловими орієнтаціями на свободу, розуміння іншими людьми, спілкування з ними, доведення власної дорослості, досягнення єдності з іншими людьми та відповідати за них. Загалом, структура їх смислової свідомості більше спрощена та дифузна, що доводиться низьким показником індексу

зв'язаності граничних та вузлових смислів, порівняно з підлітками із контрольної групи.

У ставленні до власного «Я» підлітків-неформалів можна визначити дві тенденції. Перша передбачає наявність проблем у осмисленні життя, розгубленість у ньому, відсутність чіткої життєвої лінії та наявність смисложиттєвої кризи, що пов'язана переважно із нереалізованістю у системі стосунків із оточуючими (що зафіксовано у 27% досліджуваних). Друга тенденція відображає протирічність та непослідовність «образу «Я» неформалів, виражена у 24% досліджуваних. Тобто, підліткам із неформальних об'єднань властиве протирічне та непослідовне ставлення до власного «Я», що виникає на перетині амбівалентно направлених тенденцій до інтеграції «образу Я» та його розщеплення, до включення у стосунки з іншими та одночасному прагненні дистанціюватися від них.

Натомість, смислові конструкти представників контрольної групи дають підстави стверджувати про більш позитивне сприйняття ними власного «Я», цілісні та системні уявлення про нього.

Також, встановлено, що активність підлітків у молодіжних субкультурах виступає чинником розвитку їх ціннісно-смислової свідомості. Адже, по-перше, дозволяє підліткам компенсувати негативний для них досвід комунікації і тим самим забезпечує підґрунтя для позитивного оцінювання реальності та покращення осмислення власного «Я» (що на відсотковому рівні вираженості становить 38%); по-друге, саме активність у неформальних об'єднаннях розцінюється підлітками як процес, що дозволяє виробити нові для них життєві смисли та навчитися презентувати себе у системі соціальних стосунків (що прослідковується у 42% досліджуваних із експериментальної групи). Отже, підлітки-неформали розцінюють власну участь у діяльності субкультур як фактор, який, з одного боку, сприяє їх осмисленню життя, та, з іншого – дозволяє їм взаємодіяти з оточуючими для компенсації наявного негативного досвіду комунікації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підлітковий вік – складний етап у становленні особистості, що характеризується ознаками кризи через різносторонньо направлені орієнтації на самовираження та нестачу соціального досвіду. Часто, у ході підліткової кризи молоді люди вступають до неформальних молодіжних об'єднань (особливо асоціальної спрямованості), участь у яких відображається у специфіці їх ціннісно-сміслової свідомості.

Ціннісно-сміслова свідомість визначається нами як «вершинне», цілісне, інтегративне утворення особистості, яке відображає основні вектори непротирічного і структурованого осмислення людиною власного «Я» у вигляді смислових конструктів та наративів на основі інтегрування власного життєвого досвіду з урахуванням дискурсів соціального існування, що виражається у смисловій регуляції діяльності та життєздійснення. Визначальна роль у її формуванні належить когнітивним процесам та мові.

Нами визначено, що ціннісно-сміслова свідомість підлітків-неформалів дифузна, спрощена, характеризується порушенням ієрархічності системи цінностей та особистісних смислів, що відображається у порушенні смислової регуляції поведінки і діяльності. При цьому, підліткам із неформальних об'єднань властива низька осмисленість життя, втрата його сенсу та цілей, розцінення життя як не результативного та непослідовного, що узагальнюється в проявах смисложиттєвої кризи та непродуктивності життєвого шляху.

Також, неформали характеризуються вираженою схильністю до децентрації та негативізму в інтерпретації життєвих подій та вчинків інших людей, а їх поведінка регулюється мінливими та різнобічно спрямованими смисловими установками. Неформали характеризуються більше спрощеною системою смислових конструктів, які лежать, як правило, в одному семантичному полі, що демонструє однобічне, іноді, дихотомічне, сприйняття життєвих подій та вчинків інших людей.

Також, визначено, що досліджувані обох груп однаковою мірою орієнтовані на інших людей, та характеризуються дещо

знеціненим ставленням до власного «Я», яке не виступає смисловим центром світу. Також, усі підлітки однаковою мірою мало схильні до вживання рефлексивних категорій під час опису своїх життєвих смислів. Також, досліджувані обох підгруп у якості найбільш вагомих особистісних смислів розцінюють свободу, дружбу та незалежність, а в якості вузлових категорій – спілкування, єдність з іншими, самостійність та належність до групи.

При цьому, підлітки-неформали характеризуються менш вираженими смисловими орієнтаціями на свободу, розуміння іншими людьми, спілкування з ними, доведення власної дорослості, досягнення єдності з іншими людьми та відповідати за них. Їм властиве протирічне та непослідовне ставлення до власного «Я», що виникає на перетині амбівалентно направлених тенденцій до інтеграції «образу Я» та його розщеплення, до включення у стосунки з іншими та одночасному прагненні дистанціюватися від них.

При цьому, неформали розцінюють власну участь у діяльності субкультур як фактор, який, з одного боку, сприяє їх осмисленню життя, та, з іншого – дозволяє їм взаємодіяти з оточуючими для компенсування наявного негативного досвіду комунікації.

Незважаючи на те, що нами досліджені особливості ціннісно-смислової свідомості підлітків-неформалів, не вирішеним залишається питання впливу міжособистісної взаємодії у неформальних об'єднаннях на формування ціннісно-смислової свідомості підлітків, що і виступатиме перспективами подальших досліджень автора.

Список використаних джерел

1. Баруліна Ю.О. Методологічні передумови розуміння сутності ціннісно-смислової свідомості школярів у просторі особистісно орієнтованого уроку / Ю.О. Баруліна // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2013. – Вип. 37. – С. 199–202.

2. Башкатов И.П. Психология асоциально-криминальных групп подростков и молодёжи / Иван Павлович Башкатов. – М. : Издательство Московского психолого-социального института;

Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 416 с. – (Серия «Библиотека психолога»).

3. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С.29–42.

4. Бусел Ю. Молодіжні субкультури в Україні / Юлія Бусел. – Психолог. – 31 – 32 серпня. – 2009. – С. 3–16.

5. Дьяченко Н.В. Развитие ценностно-смыслового сознания школьников в пространстве личностно-ориентированного урока / Наталья Василевна Дьяченко / автореферат на соискание степени кандидата педагогических наук. ... 13.00.01. Общая педагогика, история педагогики и образования. – 29 с.

6. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості / Зіновія Степанівна Карпенко – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 216 с.

7. Карпинский К.В. Взаимосвязь самоотношения и смыслового кризиса в развитии личности / Константин Викторович Карпинский // Мир психологи. – 2010. – № 4. – С. 152–167.

8. Лавріненко В.А. Психологічні особливості становлення смислової сфери підлітків / Віталій Анатолійович Лавріненко // Психологія і особистість. – Київ – Полтава. – 2013. – № 1. – С. 59–74.

9. Лавріненко В.А. Особливості формування ціннісно-смыслових настанов підлітків під впливом діяльності у неформальних об'єднаннях / Віталій Анатолійович Лавріненко // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Київ, 2014. – Том 11. – Випуск 11. – Частина 11. – С. 3–10.

10. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Дмитрий Алексеевич Леонтьев / [2-е испр. изд.]. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.

В.А. Лавриненко

ОСОБЕННОСТИ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОГО СОЗНАНИЯ ПОДРОСТКОВ ИЗ НЕФОРМАЛЬНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ

В статье анализируются особенности ценностно-смыслового сознания подростков из неформальных объединений. Освещены результаты теоретического анализа проблемы психологических особенностей подростков-неформалов, их активности и детерминации вступления в неформальные объединения и специфики ценностно-смыслового сознания молодой личности. Проанализированы результаты эмпирического

исследования структурных и содержательных аспектов ценностно-смыслового сознания подростков-неформалов, их осмысленности жизни, проявлений смысложизненного кризиса и их выражения в отношении у феномену субкультуры и собственному «Я» молодёжи.

Ключевые слова: *ценностно-смысловое сознание, личностный смысл, смысложизненный кризис.*

V. Lavrinenko

THE SPECIFICITY OF VALUE-MEANING CONSCIOUSNESS OF ADOLESCENTS FROM INFORMAL UNIONS

The article analyzes the features of the value-meaning consciousness of adolescents from informal unions. The results of theoretical analysis of problem of psychological specificity of adolescents from informal unions in actual psychological investigations are described. Also, the specificity of determination of entry into informal youth unions in its connection with crisis features of adolescent's age are discussed. On the results of theoretical analysis of problem the psychological essence of the phenomena of value-meaning consciousness of young personality and the specificity of it's formation in the process of interaction with surrounding people are described.

Also, the procedure of empirical research of value-meaning consciousness of young personality is presented. The analysis of results of empirical research of interpretation of life, manifestations of senslife crisis and structural and contextual components of value-meaning consciousness of adolescents from informal unions are submitted. Herewith, the differences of empirical data of the specificity of value-meaning sphere of exponents of experimental and control groups are discussed, that makes empirical data more valid and representative.

The quantitative and qualitative analysis of research of value-meaning consciousness of respondents, the specificity of their life meanings, manifestations of senslife crisis in prevailing meaning constructs that adolescents use in interpretation of events of their life and deeds of surrounding people are implemented. The specificity of manifestation of senslife crisis and activity in informal unions as factors of meaning of life in value-meaning consciousness of youth of experimental and control groups are compared.

The specific features of prevailing personal and nodal meanings of youth from informal unions, their differences with indications of control group are discussed. Besides, the meaning of adolescents of their I own that represent the specificity of their process of meaning of life, its results and the opportunity of meaning attitudes to regulate the life activity of youth are outlined.

On the basis of results of empirical research of value-meaning consciousness of youth the perspectives of further investigations are defined by author.

Keywords: *value-meaning consciousness, personal meaning, senslife crisis.*

Надійшла до редакції 22.06.2015 р.